

Жанр авторської казки в українській дитячій літературі: витоки та перспективи

У статті розкривається питання ролі авторської казки в українській дитячій літературі, коротко аналізуються її дефініційні окреслення та особливості в різні періоди виникнення. Розвідка репрезентує огляд жанру літературної казки від його витоків – доби романтизму, до сьогодення, з'ясовує відображення в літературних казках часу їх виникнення, а саме – певних культурно-історичних та соціальних чинників, авторської позиції та світогляду. Стаття окреслює основні аспекти важливої ролі авторської казки в дитячій літературі, такі як формування світоглядних переконань, естетичних уподобань, виховання патріотизму та любові до рідної землі, розвиток абстрактного мислення та збагачення словникового запасу читача. У розвідці подано перелік основних авторів українських літературних казок та їх творів, а також тих із них, чії казки уміщені до шкільної програми з літературного читання та української літератури.

Ключові слова: літературна казка, авторська казка, жанр, жанрові різновиди, дитяча література.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дитяча література охоплює досить широкий діапазон творів, що різняться між собою тематикою, ідейною спрямованістю та жанровою приналежністю. Дуже часто навіть у межах одного жанру розрізняють ще й жанрові різновиди, твори яких схожі між собою та, водночас, чітко диференціюються за певними ознаками. Одним із таких жанрів від початку своєї появи була літературна казка, яка увібрала в себе кращі фольклорні традиції та найрізноманітніші авторські інтерпретації. Як не намагалися дослідники втиснути цей жанр хоч у якісь літературознавчі рамки, а питання визначення та класифікації літературних казок і досі залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, коло наукових зацікавлень яких свого часу торкалося авторської казки, імена Л. Брауде, Ю. Ярмиша, Л. Дерези, І. Лупанової, І. Токмакової, М. Липовецького, В. Кизилової, О. Горбонос, Г. Сабат, Т. Леонової, О. Гарачковської, Н. Тихолаз, Л. Овдійчук, В. Єфименко та ін. Їх наукові пошуки репрезентовані аналізом співвідношення літературної та фольклорної казок, жанрово-стильових особливостей, сюжетно-образної структури цього жанру, а також дослідженнями літературних казок окремих авторів.

Мета і завдання статті. Однак літературна казка – один із найдинамічніших жанрів у дитячій літературі, вона перебуває у постійному русі та розвитку, щораз перевтілюючись та адаптуючись до певних культурно-історичних та суспільно-політичних обставин. Разом із тим, кожна з авторських казок несе на собі відбиток світогляду та ідейних переконань її творця. Відтак дослідження цього жанру ще довго залишатимуться актуальними. Мета пропонованої розвідки – з'ясувати особливості літературних казок для дітей, простежити динаміку їх розвитку та перспективи функціонування жанру в сучасній дитячій літературі. Зауважимо, що в межах нашого дослідження терміни «літературна казка» та «авторська казки» використовуватимуться як синонімічні, попри те, що деякі з дослідників їх диференціюють, називаючи авторською казку з абсолютно оригінальним сюжетом, який не має нічого спільного з фольклорними мотивами чи стилізацією під народний твір.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Жанр казки, як літературної, так і фольклорної, посідає значне місце в дитячій літературі. Адже казка – це особливий спосіб пізнання дійсності, який дозволяє дитині побачити щось дуже важливе через ауру «казковості», вона притягує та манить читача, через неї можна достукатися до глибини душі та показати дитині те, що вона не

бачить або відмовляється бачити. Саме тому, поруч із казкою народною, літературна – один із найпродуктивніших жанрів літератури для дітей.

В. Сухомлинський стверджував, що казка виховує в дитини вміння думати словами, знайомить з історичним минулим, учить абстрактного мислення, розвиває естетичні почуття та смаки, формує ідейні переконання, почуття патріотизму, розвиває мову та мислення дитини, активізує її розумовий потенціал [6, с. 31].

Дослідник літературної казки Ю. Ярмиш уважав її найулюбленішим жанром маленького читача. Адже саме вона у незвичайній та захоплюючій формі задовольняє потяг дітей до чудесного, фантастичного, піднесено-героїчного, виховує в них кращі людські якості – справедливість, мужність, любов до рідної землі, почуття прекрасного, бачення поезії в самій дійсності. Таким чином, казка допомагає вирішувати соціальні та моральні проблеми часу [6, с. 3].

Будучи постійно змінним жанром, у якому мало сталості та загальновизначеності, літературна казка і донині не має однозначного жанрового окреслення, так само відсутня й усталена чітка класифікація авторських казок. Одним із найвідоміших є визначення Л. Брауде: «Літературна казка – це авторський, художній прозаїчний або віршований твір, заснований або на фольклорних джерелах, або цілком оригінальний; твір переважно фантастичний, чародійний, що змальовує неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і, в окремих випадках, орієнтований на дітей; твір, у якому неймовірне чудо відіграє роль сюжетотворчого фактора, служить вихідною основою характеристики персонажів» [1, с. 284].

Ю. Ярмиш – літературознавець та автор казок для дітей, називає літературною казкою твір, у якому в чарівно-фантастичному або алегоричному розвитку подій і, як правило, оригінальних образах та сюжетах у прозі, віршах та драматургії розв'язуються морально-етичні та естетичні проблеми [6, с. 28].

Сучасна дослідниця Г. Сабат окреслює літературну казку як фантастичний твір авторської художньої творчості, що нерозривно пов'язаний із реальністю та відображає суть епохи, вбирає в себе ідейно-політичні, літературно-естетичні тенденції часу, вливається в літературні течії і напрямки, має схильність до інновацій, консолідації з іншими жанрами й утворенням «гетерогенних мистецьких явищ», які тісно пов'язані зі світоглядом письменника; або ж це мистецький твір, сюжет та структура якого побудовані за специфічними традиційними законами фольклорної казки, його особливий стиль, трансформуючи народну традицію, вливається у «новітньо-авторський семантико-гносеологічний субстрат» [5, с. 8].

В. Кизилова називає літературною казкою «художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами (цитатами, ремінісценціями, алюзіями тощо)» [6, с. 34-35].

Отож, оглянувши всього кілька визначень, можна зробити висновок, що сам термін «літературна казка» використовується досить широко як її творцями, так і науковцями. Вочевидь, це пов'язано з постійним розвитком жанру та його трансформацією протягом усього шляху, який авторська казка пройшла від часу свого виникнення й до сучасності.

Щоб з'ясувати роль цього жанру для літератури взагалі та дитячої зокрема, звернімося до його витоків. «Молодша сестра казки фольклорної», – так називає літературну казку Ю. Ярмиш [6, с. 10]. Вона й справді порівняно молода, адже два з половиною століття – невеликий вік відносно фольклорної казки. Дослідники вважають казку дуже давнім жанром, датуючи можливе її виникнення ще доісторичними часами [2, с. 29]. Так, В. Давидюк вважає, що народна казка – не зовсім і вигадка, а швидше рефлексія давно забутих архаїчних світовідчужань [2, с. 43]. Джерело казкових сюжетів про тварин, на його думку, лежить у площині давнього мисливського та скотарського побуту, а героїко-фантастичні або чарівні казки мають понад чотириохтисячолітній вік [2].

Літературна ж казка не могла з'явитися раніше XIX ст., адже лише починаючи з цього часу відомі записи фольклорних казок. Доба романтизму ознаменувалася зацікавленням історичним минулим та народною творчістю, таким чином стимулювавши народження та розвиток ще одного жанру – літературної казки, що має не лише свого творця, а й свого автора. Якщо зміст і форма фольклорної казки підпорядковуються ознакам жанру, то авторська казка кожного разу інша – вона, з одного боку, зберігає ті ознаки, що ідентифікують її як казку, з іншого ж, несе на собі відбиток позиції та стилю свого творця. Відтак сюжети літературних казок більш різноманітні, порівняно з народними.

Дослідниця Л. Дереза зазначає, що літературна казка посідає одне з центральних місць у жанровій системі романтизму, адже романтиків приваблювала форма казки, яка давала можливість лаконічно та глибоко висловити своє ставлення до зображуваного, поєднати точку зору персонажа і автора. Казка виявилася тією формою, яка найбільш точно і глибоко передавала «дух народу». Перенесення в казковий світ – свого роду втеча від реальності, в той час, як казкова «реальність» – аналог романтичної «достовірності» [3, с. 34].

Якщо фольклорні казки мають утилітарні передумови виникнення, то літературні пов'язані з певними культурно-історичними та соціально-економічними чинниками. Так, кожна з авторських казок має на собі відбиток того часу, коли вона виникла і репрезентує певну данину моді. З'явившись у добу романтизму, літературна казка спочатку була представлена авторським переказом та інтерпретацією фольклорних сюжетів, стилізацією під народну казку, використанням народних мотивів тощо. Такими були казки перших українських авторів цього жанру Марка Вовчка, С. Руданського, І. Манчжури, П. Мирного, Олени Пчілки, Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського. Поступово творці казок відходять від фольклорних витоків та починають розкривати у казковій формі злободенні питання свого часу. Жанр казки підходив для такої мети якнайкраще, адже дозволяв у завуальованій, алегоричній, переноснозначеннєвій формі показати бажане та досягти ефекту зрозумілості навіть для найменших читачів.

На думку В. Кизиловой, літературна казка дуже тісно пов'язана із сучасною авторів дійсністю, конкретною історичною епохою, із самим автором, його психологією та біографією. Її жанрова структура містить нові, специфічно літературні ознаки: пейзажі, художні деталі, психологічні характеристики та мотивації дій героїв, індивідуалізацію мовлення персонажів, зображення певних настроїв [4, с. 33].

Саме такими, забарвленими конкретикою подій та настроїв епохи, були казки авторів кінця XIX ст. Марка Вовчка («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»), І. Франка («Лис Микита», «Фарбований Лис»), Лесі Українки («Лелія»), М. Коцюбинського («Хо»), Дніпрової Чайки («Новик»), та ін.

Нове XX століття також принесло свої зміни у жанр літературної казки, яка збагатилася творами А. Дімарова, А. Шияна, Б. Чалого, В. Бичко, В. Нестайка, Д. Чередниченка, І. Неходи, Л. Первомайського, Л. Письменної, М. Пригари, М. Стельмаха, М. Трублаїні, Н. Забіли, О. Іваненко, П. Воронька, Ю. Збанацького, Ю. Ярмиша та ін. Значною перешкодою для розвитку жанру авторської казки стала заборона та критика цього жанру в 1920-30 рр., коли казка вважалася «шкідливим» жанром для дитячої свідомості. Попри свого роду перерву у казкотворчості, у другій половині XX ст. творів цього жанру ставало все більше, вони були настільки різноманітними, що почали розгалужуватися на жанрові підвиди.

Серед функціонально-тематичних різновидів жанру в дитячій літературі XX ст. великого поширення набули пізнавальні, морально-дидактичні та пригодницько-розважальні казки [4, с. 37]. Виникнення пізнавальних казок – не дивина, адже сама літературна казка описує світ, який оточує її автора (природу, предмети побуту, реалії науково-технічного прогресу). Окрім того казці властиво знайомити читача з чимось новим, невідомим та цікавим. Серед найкращих зразків пізнавальних казок для дітей –

збірки «Лісові казки» О. Іваненко, «Мандри жолудя» Д. Чередниченка, твори І. Січовика та О. Буцєня.

Морально-дидактичні казки мають виховний компонент або ж націлені на зображення та розкриття норм поведінки героїв чи її критику. До таких можна віднести казки «Мишка (Казка для дітей, для малих і великих)» Б. Лепкого, «Для чого людині серце» А. Дімарова, казки Ю. Ярмиша та В. Сухомлинського.

Зміст пригодницько-розважальних казок побудований на захопливих подіях, що стають причиною незвичайних, а іноді, й фантастичних пригод. Особливо вирізняються такими ознаками казки В. Нестайка «В країні сонячних зайчиків», «Пригоди журавлика», «Пригоди їжачка Колька Колючки та його вірного друга і однокласника зайчика Косі Вуханя», «Незвичайні пригоди у лісовій школі» та ін.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. співпав із здобуттям Україною незалежності, та особливо позначився на розвитку дитячої української літератури. Пов'язано це із появою великої кількості україномовних видавництв та розквітом книгодрукування взагалі. Жанр літературної казки оновився такими жанровими різновидами, як казки-фентезі, казки-притчі, казки-новели, казки-легенди, казки-мініатюри, казки-балади, казкові хроніки, міські казки тощо.

Кожен із сучасних письменників-казкарів прагне привнести у цей жанр щось своє, те, що по-особливому запам'ятається та залишить відбиток у пам'яті та свідомості читачів. Не менш цікавими є й назви сучасних літературних казок – «Казочки-куцехвостики», «Київські казки», «Макове князювання», «Таємниця козацької шаблі» Зірки Мензатюк; «Король буків, або Таємниця Смарагдової книги», «Чудове чудовисько», «Чудове чудовисько в країні жаховиськ», «Танок Чугайстра» О. Дерманського; «Півтора бажання, або Казки з Ялосоветиної скрині», «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських» М. Павленко; «Суперагент ООО», «Таємниці пурпурової планети», «Прибулець із країни Нямликів» Л. Ворониної; «Стефа та її Чакалка» І. Андрусяка; «Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як іноді корисно помилятися номером» І. Жиленко та ін.

Незважаючи на те, що твори цих авторів з'явилися порівняно недавно, деякі з них уже стали хрестоматійними та улюбленими для дитячої аудиторії. Так, поруч із творами казкарів-класиків до шкільної програми вміщені й літературні казки не менш талановитих сучасних авторів, серед яких – Г. Малик («Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», 5 клас), Зірка Мензатюк («Таємниця козацької шаблі», 5 клас), М. Павленко («Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських», 7 клас), Ю. Винничук («Місце для дракона», 8 клас). Це говорить про те, що жанр літературної казки стоїть на шляху великих відкриттів і подальшого розвитку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За час свого існування авторська казка пройшла тривалий та непростий шлях, який привів її до сучасної літератури. Ідучи в ногу з часом, цей жанр постійно зазнає нових трансформацій, збагачується сучасними реаліями, розкриває проблеми сьогодення. Він не є сталим, адже «не стоїть на місці» та все більше набирає популярності як серед авторів, так і серед читацької аудиторії. Постійні перевтілення та еволюціонування літературної казки роблять її доступною для людей різного віку. Відтак процес розвитку цього жанру далеко не завершений, адже авторська казка має потужні можливості у різних аспектах: морально-дидактичному, науково-пізнавальному, естетичному, світоглядному тощо. Тож, вважаємо, що твори з таким жанровим визначенням і надалі будуть з'являтися в українській літературі, збагачуючи та вдосконалюючи її.

Джерела та література

1. Браудэ Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л. Ю. Браудэ // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1997. – Т 36. – № 3. – С. 270-291.

2. Давидюк В. Ф. Доісторичне поле української казки / В. Ф. Давидюк // Концепції і рецепції. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – С. 4-45.
3. Дереза Л. В. Російська літературна казка п. пол. XIX ст. в системі жанрів романтизму : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.02 / Л. В. Дереза; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 39 с.
4. Кизилова В. В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс: навч.-метод. посібник для студ. вищих навч. закл. / В. В. Кизилова. – Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Т. Шевченка», 2015. – 236 с.
5. Сабат Г. П. Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.06; 10.01.01 / Г. П. Сабат; КНУ ім. Т. Шквченка. – К., 2009. – 32 с.
6. Ярмиш Ю. Ф. У світі казки: літературно-критичний нарис / Ю. Ф. Ярмиш. – К.: Радян. письменник, 1975. – 145 с.

References

1. Braude L. Ju. K istorii ponjatija «literaturnaja skazka» / L. Ju. Braude // Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka. – 1997. – Т. 36. – № 3. – С. 270–291.
2. Davydjuk V. F. Doistorychne pole ukrai'ns'koi' kazky / V. F. Davydjuk // Konceptii' i recepcii'. – Luc'k: PVD «Tverdynja», 2007. – С. 4–45.
3. Dereza L. V. Rosijs'ka literaturna kazka p. pol. XIX st. v systemi zhanriv romantyzmu : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : spec. 10.01.02 / L. V. Dereza; Tavrijs'kyj nacional'nyj universytet im. V. I. Vernads'kogo. – Simferopol', 2005. – 39 s.
4. Kyzyl'ova V. V. Ukrai'ns'ka literatura dlja ditej ta junactva: novitnij dyskurs: navch.-motod. posibnyk dlja stud. vyshhyh navch. zakl. / V. V. Kyzyl'ova. – Starobil's'k: Vyd-vo DZ «Lugans'kyj nacional'nyj universytet im. T. Shevchenka», 2015. – 236 s.
5. Sabat G. P. Kazky Ivana Franka jak estetyko-poetykal'na systema : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : spec. 10.01.06; 10.01.01 / G. P. Sabat; KNU im. T. Shkvchenka. – K., 2009. – 32 s.
6. Jarmysh Ju. F. U sviti kazky: literaturno-krytychnyj narys / Ju. F. Jarmysh. – K.: Radjan. pys'mennyk, 1975. – 145 s.

Горбач Н. В. Жанр авторской сказки в украинской детской литературе: истоки и перспективы.

В статье раскрывается вопрос роли авторской сказки в украинской детской литературе, коротко анализируется ее дефиниционные определения и особенности в разные периоды возникновения. Исследование представляет обозрение жанра литературной сказки от его истоков – эпохи романтизма, до современности, выясняет отображение в литературных сказках времени их возникновения, а именно – некоторых культурно-исторических и социальных факторов, авторской позиции и мировоззрения. Статья определяет основные аспекты важной роли авторской сказки в детской литературе, среди которых формирование мировоззренческих убеждений, воспитание чувства патриотизма и любви к родной земле, развитие абстрактного мышления и обогащение словарного запаса читателя. В статье представлен перечень основных авторов украинских литературных сказок и их произведений, а также тех из них, которые входят в школьную программу по литературному чтению и украинской литературе.

Ключевые слова: литературная сказка, авторская сказка, жанр, жанровая разновидность, детская литература.

Gorbach N. V. Genre of author tail in Ukrainian children's literature: sources and perspectives. The article opens the question of the role of author tail in Ukrainian children's literature, gives a short analysis of its definition lines and peculiarities in different periods of origin. The cultivation represents us revive of genre literary tail from its sources – the period of romantysm, up to nowadays; clears up the reflection in literary tails the period of their origin, other words – the concrete cultural-historic and social factors, author's position and attitude. The article underlines main aspects of important role of author tail in children's literature: they are making attitude and convictions, aesthetical tastes, education of patriotism and love to Motherland, the development of abstract thinking and enriching vocabulary of readers. This work gives the list of main authors of Ukrainian literary tails and their production and also that authors whose tails are in the list of school programme of Ukrainian Literature and Literature Reading.

Key words: literary tail, author tail, genre, children's literature, genre variety.